

'אתמר: נגנבה באונס והוכר הגנב – אמר אביי: אם שומר חנם הוא, רצה עושה עמו דין רצה נשבע...' – נחלקו הפוסקים (ע' שו"ע ורמ"א חו"מ רצד, ב) כאשר יש עדים שהפקדון נגנב או נאבד, האם צריך להשבע שלא פשע או אין צריך. ולפי השיטות הפוטרות משבועה, צריך לומר שזה שאמרו כאן 'הוכר הגנב' – לא שהעידו עדים בעדות גמורה, כי אז לא היו אומרים 'רצה נשבע', אלא כגון שהכירו כליו ביד אחר (ע' חו"מ צ, יא). (עפ"י הגהות מלא הרועים)

'הגזול את אביו ונשבע לו ומת, הרי זה משלם קרן וחומש ואשם לבניו או לאחיו' – מבואר בגמרא, שאף על פי שהוא יורש את אביו, חייב להוציא את הגזלה מתחת ידו. ומבואר ברא"ש (בשטמ"ק), שמן התורה פטור, כיון שהוא יורש, אלא חכמים הצריכוהו לעשות כן. (וכן משמע מכמה ראשונים – ע' בשטמ"ק). ובחזון איש (ב"ק כ, ב) הסתפק בדבר, אם הוא מדרבנן או מדאורייתא (מ'הלכה) ומעכב את קרבן האשם (ובמנחת חינוך (קכט, ג) הסתפק לומר שאף אם הוא מדרבנן, שמא העמידו דבריהם שאף בדיעבד לא התכפר אם הקדים להביא כפרתו). וכתב שמהגמרא משמע כן, שהרי השוו דין זה לגזול הגר שמתחלק לכהנים. מאידך, שם לא מועיל ליתן להם על מנת שבעל חובו יגבה מהם.

'ואם אינו רוצה או שאין לו, לזה ובעלי חוב באין ונפרעים' – משמע שמצוה מן המובחר ליתן לגמרי, שלא על מנת לחזור ולגבות. (חזו"א שם. וכן משמעות לשון הראשונים ז"ל).

דף קט

סיכומי שיטות

נחלקו רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא על הגזול מן הגר, ונשבע והודה, וזקפו עליו במלוה, ומת הגר ללא יורשים – האם זכה הגזול במה שבידו (דעת ריה"ג), או אין לו תקנה עד שיוציא גזילו מתחת ידו (רבי עקיבא). ושלש שיטות בבאור מחלוקתם:

שיטת ר' יוחנן – ריה"ג ור"ע נחלקו על כל מחילת גזול (בשנשבע והודה) – האם היא מועילה, שלדעת ריה"ג כל מחילה מועילה, בין במחילה לאחרים, שהנגזל מוחל לגזול, בין במחילה לעצמו (כגון בגזולן שירש את הנגזל), ולדעת ר"ע לעולם לא תועיל מחילה, עד שתצא הגזילה מתחת ידו. (ולשיטה זו השמיענו 'זקפו במלוה' לומר שאפילו שהגר בחייו זקפו במלוה וכבר אין כאן גזילה אלא כחוב של הלואה, לא נמחל לו). לפי זה משנת 'מחל לו על הקרן' – אליבא דריה"ג, ומשנתנו: 'הגזול את אביו... – כר"ע, שלכן חייב לשלמה לאחיו או לבניו.

שיטת רב ששת – לא נחלקו ריה"ג ור"ע אלא על מחילה לאחרים, היינו, הנגזל מחל לגזול, שלריה"ג מועילה המחילה ומביא את אשמו ללא תשלומין, ולר"ע אינה מועילה. ובכלל מחילת אחרים גם גר ש'זקפו במלוה' (כאילו מחל לו על הגזילה והחזירה להיות כחוב של הלואה) אבל 'מחילה לעצמו' אינה מועילה לכולי עלמא.

(ו'זקפו במלוה' – דוקא, כי בלא שזקפו, גם ריה"ג מודה שאין תקנה עד שיתננו לכהנים).
לשיטה זו – ניתן ליישב את שתי המשניות ('מחל לו על הקרן' ו'הגזול את אביו') אליבא דריה"ג, כי כאמור, יש חילוק לשיטתו בין מחילת אחרים למחילת עצמו.
(גם לשיטתו שלא מועילה מחילת הגזול, מודה שיוצא הגזול ידי השבה אם משלם לבעל-חובו של הגזול (מדין 'שעבודא דרבי נתן'), ואין צריך שיתן דוקא לידי הגזול. ודוקא מחילה אינה מועילה, לפי שלא יצאה הגזלה מתחת יד הגזול. – אגרות משה חו"מ ח"א לא).

שיטת רבא הפכית משיטת רב ששת – כל מחלוקתם רק במחילה עצמית, אבל למחול לאחר, גם רבי עקיבא מודה שאפשר.

(ו'זקפו במלוה' – לדעת רבא, כמוה ככל מחילה לעצמו שאינה מועילה אליבא דר' עקיבא, כי הרי מכל מקום נשאר חייב לגר עד שמת. ונקטו 'זקפו' להשמיענו שגם באופן כזה לא תועיל המחילה לר"ע).
ולפי זה שתי המשניות מיושבות לרבי עקיבא.

לשיטת ר' יוחנן ורבא, אליבא דריה"ג (שמועילה מחילה לעצמו), אי אתה מוצא חיוב נתינה לכהנים בגזול הגר, אלא באופן שהודה לאחר מות הגר, שבזמן חלות חיובו, כשהודה, קנאו השם ונתנו לכהנים. אבל אם הודה בחיי הגר, הריהו מוחל לעצמו כשמת הגר ופטור. (מפורש בגמרא אליבא דרבא, והוא הדין לר' יוחנן – רש"י (בד"ה ה"ה) ותוס'. ושיטת הרמב"ם שאם זקפו במלוה, גם לר"ע אין מתחלק לכהנים).

יש להדגיש שכל הנדון בסוגיא אינו אלא בשנשבע לשקר, שאז תשלום הגזילה מהוה גם כפרה, מלבד קיום 'זהשיב', אבל הגזול ולא נשבע, הרי זה כשאר חיובי ממון, שמועילה בהם מחילה, בין לעצמו בין לאחרים. (הראב"ד, הרשב"א בשו"ת ח"ב טו"ס שת, בהגר"א חו"מ שסז סק"ח)

לאותן דעות ובאותם אופנים שבמות האב יכול למחול לעצמו, זהו דוקא לענין התשלומין, אבל אשם – מקריב, ואינו ענין למה שאמרו שהתשלומין מעכבין הכפרה, כי בעצם נתחייב לשלם אלא שזכה בכסף, וכאילו שילם ('זוה פשוט' – מנחת חינוך קכט, טו).

הערות בפשט

'בחייו ובמותו לא ירשנו ויחזיר לבניו או לאחיו, ואם אין לו לזה ובעלי חובות באים ונפרעים' – כתב הר"ן (נדרים מב מה:): 'שלא יירשנו' – לאו דוקא, כי הירושה אמנם חלה, אלא שאסור להנות מן הנכסים. ולפי שברישא נקט 'יירשנו' נקט כאן 'לא יירשנו', והכוונה שאין לו ירושה כלשאר יורשים שנהנים מירושתם. והוכיח כן מהסיפא – 'ויחזיר לבניו או לאחיו'...
ואולם הרשב"א (כאן ושם, עפ"י הראב"ד, וכן האריך בתשובה – ח"ד רב) חולק, שכיון שאסורים הנכסים בהנאה, אין בהם ירושה כלל, וכפשטות הלשון 'לא יירשנו'. ופרש, שזה שכתוב נותן לבניו או לאחיו, לא קאי על הבן המודר אלא על האב המדיר, שמותר לו לתת ולזון את בניו של בנו המודר (ו'אחיו' נקט אגב גררא)... (וע' במובא בנדרים דף מזו גליון נו) על השיטות השונות בדין ירושה באיסורי הנאה).

– עוד כתב הר"ן (שם, לשיטתו הנזכרת) שזה שאמרו 'יחזיר' – לאו דוקא שיתן להם ממש, כי הרי אסור לתת איסורי-הנאה במתנה, אלא מראה מקום להם ואומר להם: נכסים אלו אסר עלי אבא, אם ברצונכם קחום ועשו בהם כרצונכם.

והב"ח (י"ד ס"ו ס"ב רכג) פרש בדעת הרמב"ם (דלא כהר"ן בדעתו. וע' שו"ת הרשב"א ח"ד רב) שגם נתינה ממש מותרת, לפי שאומדין את כוונת האב, שלא אסר על בנו אלא כדי שהוא לא יוציאם, אבל כשנותן לאחיו ובניו, או שבעלי חובות נוטלים, אין זה בכלל הנדר, וכשהבן נותן להם ומפרש הדבר, הרי הם מכוונים כאילו קבלו ישירות מהאב, ואין מחזיקים טובה לבן על כך. ולשיטה זו לא הותר לתתם אלא ליורשים. (ולפי"ז אם יש בנים למת, לא יוכל ליתנו לאחים, אך מדברי הרמב"ם אין נראה כן. – ע' אמת ליעקב). ולתוס' רי"ד כאן שיטה אחרת, שאין מדובר על נדר שחל מן הדין, לפי שלא אסר ב'קונם' את הנכסים, ולכך תקנו חכמים התר, ואכן אם יאסור את הנכסים – אין התר לאיסורו.

(ע"ב) 'אלא גזל הגר דקאמר רחמנא נתינה לכהנים, היכי משכחת לה?' – ואין לומר לפי שעשאתם תורה לכהנים להיות כיורשים את הגר, ולכך אין יכול הוא למחול לעצמו. – כי מיד כשהודה לו, שוב אין זו 'גזילה' אלא נעשה כמלוה, כמו שכתב רש"י (וכעין שאמרו לעיל קד. 'הוה ליה כמאן דאמר ליה יהיו לי בידך'), ובמלוה אין שום זכיה לכהנים. (פשוט)

'קנאו השם ונתנו לכהנים' – הרשב"א (בשו"ת, ח"א יח) נתן כללים וטעמים על אותן מצוות שאין מברכין עליהן 'ברכת המצוות'. בין השאר כתב שכל מצוה הבאה על ידי עבירה, אין מברכים עליה, כגון השבת גזילה והחזרת רבית.

וכן, מתנות כהונה אין מברכין על נתינתן לכהן, לפי שאין הישראל נותן משלו, אלא שהש"י זיכה אותן לכהן, ומשלחן גבוה הם זוכים. וכמו שאמרו כאן 'קנאו השם ונתנו לכהנים'. (וכע"ז במזוהרות לרמב"ן, קפט. וע' רשב"א חולין קלא ובפר"ח י"ד ר"ס סא).

'לכהן שבאותו משמר' – ובוה אין חלוקה לבתי אבות, וכן בשדה אחוזה, לפי שהם ענינים שאינם באים תדיר, וזוכים בהם כל אנשי משמר. (תוס' הרי"ד)

'אלא גזילו יוצא מתחת ידו ומתחלק לכל אחיו הכהנים... אתיא 'לכהן' 'לכהן' משדה אחוזה' – הלימוד משדה אחוזה רק לענין כסף הגזלה, אבל האשם – שלו הוא להקרה, לאכילה ולעורות, ככל קרבנות יחיד של כהן. (תורי"ד)

'ומנין שעבודתה ועורה שלו' – רש"י פרש 'עבודתה' – שכר עבודתה, שהיא האכילה. ור"ח פרש: 'עבודתה' – מתנותיה, שנאמר 'עבודת מתנה'. והרשב"א פרש משום דכתיב 'ואכלו אותם אשר כופר בהם' – מלמד שהכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים, נמצא שהאכילה היא העבודה.

*

'למעול מעל בה' – כבר באה הקבלה שזה נאמר על גזל הגר, כי אמנם הגזול אותו מחלל שם אלקיו בעיני הגר אשר בא לחסות תחת כנפיו, ולכן יקרא מועל בקודש, וחייב אשם כמשפט כל מועל בו. (רבנו עובדיה ספורנו – נשא)

ענין גזל הגר מורה על חטא שנראה בעיני בני אדם שאין תשובה מועילה, כמו שאמרו בזה"ק (נח סב: ויחי ריט:), ומלמד הכתוב כאן שאין לך דבר שעומד בפני התשובה, ויש להש"י עצות לבל ידח ממנו נדח, וכמו שגזל הגר גם כן נראה לעין שאין כאן שום תקנה. והנה כוונת רשב"י הי' בספר הזוהר, במה שמחריד את האדם כל כך בחטא הידוע, כדי שהאדם יחרד ויבעת מהש"י וישפוך שיחו לפני הש"י, כי הוא חטא גדול עד מאד, וממילא נולד להאדם שמחה גדולה כשלא יארע לו זאת'. (מי השילוח – נשא)

דף קי

הערות בפשט, וציונים וראשי פרקים לעיון

ו'אם היה זקן או חולה... אכילה דכי אכיל על ידי הדחק אכילה גסה היא, ואכילה גסה לאו כלום הוא, משום הכי עבודתה ועורה לאנשי משמר' – בספר 'בית מאיר' (אה"ע קיט,ו) הוכיח מכאן לשאר דינים שבתורה, שכל שאין יכול לעשות דבר מסוים, אפילו אם אין המניעה מצד הדין אלא מניעה מציאותית – אין בכוחו למנות שליח על אותו דבר.

(וחילק בין זה לחולה או זקן ששולח גט לאשתו, (כמבואר במשנה בגטין), הגם שאין יכול בגופו ללכת למקומה – שליחותו שליחות, כי על ההילוך עצמו אין צריך קבלת כח מהמשלח, ולכן שפיר יכול לשלוח אע"פ שהוא עצמו אינו יכול ללכת. לא כן כשאותו דבר עצמו שאליו הוא נשלח, אינו יכול לבצעו. והקשה מכאן על הסוברים שכתובת הגט צריכה שליחות, כיצד גידם יכול לשלוח סופר לכתוב. וכן העיר מכאן בספר 'מחנה אפרים' – גירושין ג.)

ובשו"ת שבט הלוי (ה"א ח) חילק, שדוקא כאן אמרו כן, שבעצם גם כששולח שליח אינו שליח שלו, כי הכהנים 'שלוחי דרחמנא' הם, אלא שהתורה נתנה רשות לכהן להקריב קרבנותיו בעצמו או לכל הבא מכחו, וכל שאין יכול בעצמו, שוב חזר הדין לעיקרו, כי בעצם הוא אינו בעלים על הדבר. אבל בכל מקום, זה שאין יכול מצד מניעה מציאותית בלבד, יכול לשלוח שליח. (וכסברא זו כתב בנודע ביהודה – תנינא אה"ע סט. וע"ע שו"ת שואל ומשיב מהד"ג ח"ב צד; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד כב; כרתי ופלתי – סא; אגרות משה יו"ד ח"א ריט).

'אי דאיכא טהורים, טמאים מי מצו עבדי, ואי דליכא טהורים...' – יש לדייק מדברי רש"י, שגם אם יש כהנים טהורים ממשמר אחר, אין חייבים לחזור אחריהם, ואם כל כהני המשמר הזה טמאים – קרב בטומאה (אף לרב ששת הסובר 'טומאה דחוייה בציבור' ולא 'הותרה', אין צריך לחזור אלא אחר בית אב אחר שבאותו משמר – ע' יומא ו: ותוס' כאן, אבל למשמר אחר אין צריך). (מהדורא בתרא, וזה דלא כמהרש"א ועוד אחרונים, ע"ש. וע' שו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב עט,ד).

אמר רבא: גזל הגר שהחזירו בלילה – לא יצא. החזירו חצאין – לא יצא' – ואם בשעה שהחזירו החצי השני, עדיין החצי הראשון קיים, הרי יש כאן עכשיו גזילה שלמה, ויצא ידי חובתו. ויש להסתפק, כשנתן בלילה והאיר היום, האם צריך ליטול ממנו רשות מחדש, או שמעשה הנתינה בלילה אינו מגרע, וזוכים בו הכהנים ביום. (חזון איש ב"ק כ,טו. וע' בשטמ"ק בשם המאירי, שמשמע לכאורה שדין הוא שמעשה הנתינה יהא ביום דוקא).